

5. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX.

Томіленко Людмила Миколаївна,
старший науковий співробітник відділу
лінгвістики Українського мовно-
інформаційного фонду НАН України,
кандидат філологічних наук, старший
дослідник

ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА ЮРИДИЧНОЇ ГАЛУЗІ У ТЛУМАЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.

Одним із важливих термінознавчих питань є питання про частиномовну належність термінів. Чимало науковців свого часу схилилися до того, що термінології притаманний іменниковий характер (О. Реформатський, С. Бурдін, В. Русанівський та ін.), хоча все-таки не заперечували можливості інших частин мови позначати наукові поняття. Нині багато науковців звертають увагу й на терміни, що є не лише субстантивами. Дедалі частіше з'являються розвідки присвячені, зокрема, термінам-дієсловам.

«Дієслівні терміни, за спостереженнями дослідників, – зазначає Л. Сменова, – посідають третє місце в тій чи тій терміносистемі щодо морфологічного вираження» [2, с. 172]. Підтверджують це й різні лексикографічні праці, у реєстрах яких терміни-дієслова поступаються кількісно лише іменникам та прикметникам. Дієслово-термін виражає спеціальне наукове поняття про дію, процес чи стан, характерний для певної галузі науки [1, с. 164].

Як відомо, термінологія є суттєвою частиною реєстру кожного великого тлумачного словника. Добирання різногалузевої лексики до загальномовного словника, її системне подання й опис є досить непростим завданням. Стосується сказане і юридичної царини. Згідно з проведеним раніше дослідженням, юридична термінологія посідає помітне місце у тлумачній лексикографії української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. Кількісно в Словнику української мови в 11-ти томах (СУМ-11) юриспруденція посідає сімнадцяту сходинку з-поміж сімдесяти однієї галузі знань, а за кількістю доданих у Словник української мови у 20-ти томах (СУМ-20) термінів вона також є сімнадцятою, але вже із сімдесяти чотирьох галузей [3, с. 50, 70].

Основу юридичної лексики в академічних тлумачних словниках (СУМ-11 та СУМ-20), як і лексики інших царин, безперечно, становлять іменники. Проте міститься в їхніх реєстрах і частина дієслівних одиниць. Це й однозначні терміни, що зафіксовані лише в

юридичній галузі, і полісемічні слова з термінологізованими значеннями. Виявлено також невелику кількість похідних дієприкметників.

Зі 189 маркованих термінів (ремарка «юр.») у СУМ-11 дієсловами є 29 одиниць (13 однозначних та 16 багатозначних). Вони становлять близько 15% від загальної кількості юридичних лексем.

Моносемічні дієслова – це переважно досить поширена іншомовна правнича лексика (*демуніципалізувати / демуніципалізуватися, денатуралізувати, легітимувати, лжесвідчити, натуралізувати / натуралізуватися, оптувати / оптуватися, пролонгувати / пролонгуватися, секвеструвати*). Натомість у полісемічних дієслів термінологізовані значення є похідними здебільшого від загальноживаних питомих (чи давно запозичених) лексем (*зізнаватися / зізнатися, обвинувачувати / обвинуватити, обороняти / оборонити, опікунствувати, оспорювати / оспорити, посвідчувати / посвідчити, постановляти / постановити, свідчити* та ін.). Хоча трапляються й дієслова-терміни, семантична структура яких розширилася внаслідок детермінологізації (напр., *апелювати (перен.)* – звертатися до кого-, чого-небудь за підтримкою, порадою; посилається на чий-небудь авторитет).

Порівняно із СУМ-11 у СУМ-20 кількість юридичних термінів зросла більше ніж удвічі. Те саме можемо сказати й про дієслова, яких, за нашими підрахунками, налічується 66 одиниць (33 однозначних та 30 багатозначних, зокрема і тих, що є складниками термінологічних словосполучень).

Як і в СУМ-11, однозначні терміни-дієслова у СУМ-20 є переважно запозиченими лексемами (*адоптувати / адоптуватися, віндикувати, делегітимізувати, дорозслідувати, імплементувати / імплементуватися, нострифікувати / нострифікуватися, освідувати, реадмісувати*). Зауважимо, що чимало іншомовних дієслів належить і до інших галузей знань, а тому їх подано із двома ремарками, напр.: *дезауювати (дипл., юр.), департизувати / департизуватися (політ., юр.), екстрадувати / екстрадуватися (дипл., юр.), інституалізувати / інституалізуватися та інституціалізувати / інституціалізуватися, інституціоналізувати / інституціоналізуватися, інституціювати / інституціюватися (політ., юр.)*.

Щодо багатозначних дієслів, то в СУМ-20 зафіксовано і юридичні терміни, які зазнали детермінологізації (*декриміналізувати / декриміналізувати* – зменшувати кримінальний вплив на суспільство, звільняти його від кримінальних елементів; *легітимізувати (перен.)* – давати право на існування, публічність, переконливість і т. ін.), і лексеми загального вжитку, що термінологізувалися (*арештовувати / арештувати (юр.)* – накладати арешт (у 2 знач.); *арешт (у 2 знач.)* – судова заборона вільно

розпоряджатися власним майном), і ретермінологізовані (повторно термінологізовані) одиниці (*імунізувати* – юридичне значення утворилося внаслідок ретермінологізації медичного терміна; *люструвати* – історичного). Небагато виявлено дієслів, що входять до термінологічних словосполучень (*вносити / винести вирок, виходити / вийти з громадянства* та ін.). Зауважимо, що частину сполучень слів було зафіксовано ще в СУМ-11. Деякі з них зазнали тих чи тих трансформацій (*вводити (ввести) у володіння* – СУМ-11, *вводити / ввести у володіння (заст. у посідання)* – СУМ-20 тощо).

Варто в цьому дослідженні згадати й про дієприкметникову термінологічну лексику. Якщо в СУМ-11 її майже не було представлено (виявлено лише два слова – *відчужуваний* та *оптований*), то в СУМ-20 кількість дієприкметників значно зросла (їх стало вісімнадцять). Усі додані одиниці – це пасивні дієприкметники, здебільшого запозичені, рідко – власне українські, утворені, зокрема, й від наявних в 11-томному словнику дієслів (*адоптований, декриміналізований, делегітимізований, демуніципалізований, денатуралізований, дорозслідуваний, імплементований, легітимований, освідований, переуступлений, реадмісований*).

Отже, дієслова-терміни юридичної галузі посідають досить помітне місце у тлумачній лексикографії української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. Нині спостерігаємо значне поширення юридичних термінів, зокрема й дієслів, поза спеціальною сферою функціонування. А це спричиняє потребу введення їх до реєстрів загальномовних словників.

Список використаних джерел

1. Крайняк Л. К., Дуда О. І. Термінологічно-номінативний потенціал загальноживаного дієслова в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з фінансової справи). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Острог: Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 67. С. 162–165.

2. Сменова Л. В. Дієслівні терміни як виразники динамічності позначуваного поняття. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). № 13, 2020. С. 171–176.

3. Томіленко Л. М. Галузева термінологія в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови (лексико-семантичний та словотвірний аспекти). Дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2010. 179 с.